

Husejn Musić
Esved Kajtas

ODNOS IZMEĐU UČENIKA I NASTAVNIKA U SISTEMU INDIVIDUALIZIRANE NASTAVE

Stručni rad

Sažetak

Imajući u vidu mogućnost ostvarenja pozicije, uloge, stila rada nastavnika, komunikacije i interakcije u nastavnom procesu, načinu i učešću u pripremanju, planiranju, realizaciji, evaluaciji nastavnih sadržaja i aktivnosti sa osvrtom na primjenu odabranih metoda, oblika, nastavnih sredstava, uspostavljenoj razrednoj klimi, motivaciji za rad i sl. u radu su prezentirani rezultati teorijsko-komparativnog proučavanja odnosa između učenika i nastavnika u sistemu individualizirane nastave posmatrajuću *odnos između učenika i nastavnika kao njihovo međuzavisno opažanje, doživljavanje, reagiranje i postupanje u međusobnim kontaktima i interakcijama u procesu nastave, u školi i van nje.*

Ključni pojmovi: učenik, nastavnik, odnos, sistem, nastavni sistem, sistem individualizirane nastave.

RELATIONSHIP BETWEEN PUPILS AND TEACHERS IN THE SYSTEM OF INDIVIDUAL TEACHING APPROACH

Expert work

Abstract

Having in mind the possibility of realization of position, role and style of teachers work, communication and interaction in teaching process, the way and participation in the preparing, planning realization and evaluation of teaching contents and activities with a reference to chosen method, form, teaching means in the classroom climate motivation for the work and so on. In this work I have presented the results of theoretical-comparative teacher and pupils in the individualized teaching system, considering the relation between pupils and teachers as their interdependent observing, experience, reaction in mutual contacts and interaction in the teaching process in a school and out of it.

1. UVOD

Pojam *sistem, sustav* grčkog je porijekla i predstavlja poredak, općenito znači skup više elemenata koji su međusobno povezani i čine jednu cjelinu sa zajedničkom funkcijom, zatim način i oblik uređenja nečega, strategiju i sl. Pod pojmom sistem treba podrazumijevati jedan povezan skup elemenata tako da čine funkcionalnu cjelinu. Nastavni sistem je osmišljena, sredena, racionalna i ekonomična struktura izvođenja nastavnog rada (Poljak, V. 1977). U navedenoj definiciji nastavnog sistema uočavamo da je naglasak stavljen na strukturalnost, oblikovanje nastavnog procesa. Pod terminom *nastavni sistem* podrazumijevamo cjelovito oblikovanje ili strukturiranje nastavnog procesa (Branković, D., Ilić, M. 2003: 248). Ako analiziramo navedenu definiciju, uočavamo da se nastavni sistem odlikuje određenom strukturom veza i odnosa između osnovnih faktora nastave (učenika, nastavnika, nastavnih sadržaja i materijalno-tehničke osnove).

U stručnoj literaturi imamo podjelu nastavnih sistema na tradicionalne i savremene. U našem radu, zbog njihove kompleksnosti, mi ćemo cjelovitije sagledati sistem individualizirane nastave, stavlajući pri tom naglasak na obrazloženje didaktičkih karakteristika, posmatrajući u njima obilježja odnosa između učenika i nastavnika. Odnosi u nastavnoj praksi ispunjeni su uzajamnim utjecajem sudionika, starijih na mlađe i obratno, vršnjaka na vršnjake, grupe na pojedinca i obratno, između i unutar grupa u jednoj zajednici učenika, školi ili nekoj drugoj odgojnoj ustanovi s jedne

strane, a s druge i kao rezultat su historijskog razvoja društva, uspostavljenih društvenih odnosa, odgojno-obrazovnih ciljeva i zadataka koje društvo postavi školi, zakonskih i normativnih regulativa, pozicije nastavnika i učenika u procesu nastave, stila rada, pedagoške klime, osobina ličnosti nastavnika, mikroorganizacije procesa nastave i slobodnih aktivnosti, uspostavljene saradnje škole sa porodicom itd.

Odnosi u školi definišu se kao interakcijski utjecaji koji se odvijaju među učesnicima tokom školskog života. Na osnovu ove definicije zaključujemo da se osobitost odgojno-obrazovnog rada zasniva naročitim odnosom koji se javlja između faktora nastavnog procesa. Ovdje se radi o aktivnosti i odnosu na relacijama između nastavnika i učenika, učenika i učenika, nastavnika i nastavnog sadržaja, učenika i nastavnog sadržaja, uz međusobnu interakciju. Kada ove aktivnosti postanu svjesne za neposredne učesnike u odgojno-obrazovnom procesu, kada nose određena začenja, dolazi do uspostavljanja komunikacijsko-interakcijskog utjecaja koji čine suštinu odnosa između neposrednih učesnika nastavnih i vannastavnih aktivnosti u školi. Odnos između učenika i nastavnika najkraće možemo pojmovno odrediti kao njihovo međuzavisno opažanje, doživljavanje, reagiranje i postupanje u međusobnim kontaktima i interakcijama u procesu nastave, školi i van škole.

2. SAVREMENI SISTEMI NASTAVE

Svaka nastava, kao odgojno-obrazovni proces i aktivnost, određena je nekim (teorijskim utemeljenjem) pedagoško-didaktičkim konceptom. Upravo to teorijsko utemeljenje, pedagoško-didaktički koncept, predstavlja „uporišnu tačku,“ sa koje želimo saznati odnos između učenika i nastavnika, njihovu ulogu i poziciju prema drugim neposrednim činiocima nastave, razrednu klimu, uspostavljenu komunikaciju i interakciju. Savremeni sistemi nastave usmjereni su prema učeniku i nastavniku u cilju uključivanja učenika u sve faze nastavnog procesa, počev od planiranja, zatim organiziranja, izvođenja, vrednovanja pa sve do praktične primjene. Cilj je da učenik sa nastavnikom zajedno promijeni poziciju i ulogu, da postane aktivni sudionik i subjekat nastave i da na što samostalniji, svestraniji i staralački način dolazi do potrebnih znanja, navika, razvija svoje interese i sposobnosti. Savremeni nastavni sistemi imaju svoje didaktičko-metodičke specifičnosti, prednosti i nedostatke, ali su otvoreni, dinamični, s mogućnostima stvaralačke primjene, permanentnih izmjena, dopuna i obogaćivanja. Komparativnom analizom mi smo sagledali odnos između učenika i nastavnika, njihovu poziciju, ulogu, stil rada nastavnika, specifičnosti komunikacije, interakcije kroz upotrebu metoda, oblika i sredstava rada, razrednu klimu, motivaciju i sl. u sistemu individualizirane nastave.

3. ODNOS IZMEĐU UČENIKA I NASTAVNIKA U SISTEMU INDIVIDUALIZIRANE NASTAVE

Individualizirana nastava se organizira na taj način što se pri ostvarivanju ciljeva i zadataka vodi računa, ne samo o prosjeku učenika određenog psihofizičkog uzrasta, nego i o individualnim karakteristikama pojedinih učenika ili grupa učenika (prosječni, nadprosječni, ispodprosječni.). Prilikom organiziranja ovog vida nastave, u pripremi sadržajnih aktivnosti, mora se imati u vidu nivo razvijenosti i tempo napredovanja učenika u učenju, odmjeravaju se i podešavaju zahtjevi, zadaci, metode, postupci i tempo rada. Ovakvo postupanje u nastavi naziva se još i individualizacija nastave.

Pod pojmom individualizirane nastave podrazumijevamo takvu organizaciju nastavnog rada koja se temelji na individualnim razlikama učenika. U ovako organiziranoj nastavi polazi se od općih i specijalnih sposobnosti učenika, njihovih sklonosti, potreba i interesiranja, različitih individualnih iskustava, nivoa prethodnih znanja i obaviještenosti, tempa napredovanja, karakteristika pamćenja, reagiranja, oblika i stilova učenja. Individualizirana nastava je didaktička organizacija odgojno-obrazovnog rada u kojoj se nastavni zahtjevi usklađuju individualnim sposobnostima i karakteristikama u razvoju i radu učenika. Ovakvo definirana nastava, prije svega, u većoj mjeri temelji se na samostalnom radu i učenju učenika, kontinuiranom praćenju i vrednovanju njihovog

rada, povoljno utječe na optimizaciju nastavnog procesa, podstiče osamostaljivanje i kreativnost učenika u radu i učenju, čini ih odgovornim za postignute rezultate. D. Branković i M. Ilić (2003: 262) navode više oblika, modaliteta i načina individualizacije nastave, kao što su:

- nastava različitih nivoa složenosti (optimalno diferencirana nastava),
- primjena nastavnih listića,
- rješavanje zadataka na tri nivoa težine,
- diferencirani grupni rad,
- individualno planirana nastava,
- mikro-nastava,
- razgranati model programirane nastave,
- grananje (funkcija) nastave u školi na redovnu, dopunsku i dodatnu,
- kompjuterizacija učenja i nastave itd.

Primjena individualizirane nastave, odnosno oblika individualizacije, rezultira pojačanom aktivnošću, osamostaljivanju, motivaciji, stavralaštvu učenika i nastavnika, pravovremenoj povratnoj informaciji o uspjehu i rezultatu rada, kvalitetu nastave i znanju učenika. Individualizirana nastava spada u savremene sisteme nastave, koji obezbeđuje uvjete za udovoljenje zahtjeva našeg vremena u planiranju, realiziranju i verificiranju odgojno-obrazovnog rada. Individualizirana nastava sadrži takvo planiranje, organiziranje i realiziranje nastavnog programa, svakodnevnih lekcija i cjelokupne odgojno-obrazovne djelatnosti koje uvažava interesiranja, potrebe i mogućnosti svakog učenika, maksimalno razvija njihove snage, sposobnosti i obezbeđuje uvjete za stvaralačko uključivanje u nastavne procese. Ovaj sistem nastave pretendira i podrazumijeva zadovoljenje učenikovih psihofizičkih mogućnosti, razvija njihove sposobnosti, interesiranja, vodi računa o prethodnim iskustvima, znanjima, mogućnostima pamćenja, načinima usvajanja znanja, uvažava individualne razlike, tempo rada, načine reagiranja i lične karakteristike učenika. Ovaj sistem nastave nadoknađuje propuste koji proizilaze iz frontalnog i grupnog oblika rada, odnosno tradicionalnih sistema nastave, naročito kod onih gdje dominira usmjeravanje pažnju na prosječnog učenika, ne vodeći pri tom računa o individualnim karakteristikama učenika.

U organiziranom nastavnom procesu sa ovim sistemom nastave učenik je stavljen u drugačiji položaj u odnosu na nastavnika i druge činioce nastave, *ima poziciju subjekta, a ne objekta, zastupljeno je samovođenje (samoupravljanje) manje nego vođenje (upravljanje) učenikovom aktivnošću* (Branković, D., Ilić, M., 2003). U ovom sistemu nastave češće se vrši produktivni nego reproduktivni rad, razvija intristička (unutrašnja) motivacija znatnije nego ekstrinistički motivi, vrši se pomjeranje od metodike nastavnog rada ka metodologiji naučnog rada, u prvom planu je aktivnost učenika, a ne nastavnika. Individualizirana nastava traži i zahtjeva od nastavnika da bitno promijeni svoju funkciju, poziciju i ulogu. Svoju subjekatsku poziciju i ulogu u nastavi nastavnik treba zamijeniti ostvarenjem uloge organizatora, rukovodioca u nastavnom procesu, saradnika, usmjerivača, savjetnika i pomagača učenicima, a oni svojim radom, inicijativnošću i samostalnošću doprinositi svom razvoju. Od nastavnika se traži pomoć učenicima u otkrivanju i pronalaženju svog stila učenja, pruža pomoć pojedinim učenicima, stimulira međusobnu pomoć i saradnja.

Nastavnik zajedno sa učenicima odabire najadekvatnije metode i oblike, raznim primjerima i primjerenim zadacima sistematski osposobljava učenike za samostalan rad. Omogućava im da usvoje metode i oblike rada koje im najviše odgovaraju, u jednoj pozitivnoj radnoj klimi obezbeđuje razvijanje pozitivnih stavova učenika prema učenju, permanentnom obrazovanju, izvršavanju radnih obaveza i postizanju što boljih rezultata. Suština ovog sistema nastave jeste uvažavanje individualnih mogućnosti učenika, njihovih interesiranja i predznanja, sagledavanje učenja kao socijalne interakcije učenika sa drugim činiocima nastave. Učenici radeći samostalno, zajedničkim radom u paru ili grupi, ostvaruju direktinu, višesmjernu nenasilnu komunikaciju, interakciju i odnos učenika sa drugim učenicima, nastavnikom, nastavnim sadržajima i sredstvima. Različitost odnosa među neposrednim činiocima nastave najlakše bi bilo sagledati kroz tri ključne etape nastave, i to: pripremljivoj, operativnoj i verifikativnoj.

U *pripremnoj* etapi individualizirane nastave učenik nije direktno uključen u izbor nastavnih sadržaja, pripremu i izradu didaktičkog materijala. Nastavnik je taj koji, imajući u vidu psihofizičke karakteristike učenika, odabire i prerađuje nastavne sadržaje aktivnosti, metode i oblike rada, utječe na formiranje parova i radnih grupa, određuje im ciljeve i zadatke koje trebaju postići. U ovoj etapi imao je autoritativan stav, indirektnu komunikaciju, interakciju i odnos između učenika i ostalih neposrednih činilaca nastave, a direktan odnos, komunikaciju i interakciju nastavnika sa nastavnim sadržajima i materijalno-tehničkom osnovom.

U *glavnoj operativnoj etapi*, odnosno etapi izvođenja, odnosi između neposrednih činilaca, učenika, nastavnika, nastavnih sadržaja i materijalno-tehničke osnove su različiti. S obzirom da su zahtjevi koji su pred njega postavljeni prilagođeni njegovim mogućnostima, interesiranjima i potrebama, učenici koristeći se odabranim metodama, tehnikama i oblicima uspješno rade samostalno na zadacima, pitanjima, problemima, sadržajima koji odgovaraju njihovim intelektualnim sposobnostima. U direktno ostvarenoj komunikaciji, interakciji i participirajućem odnosu sa nastavnim sadržajem i drugim učenicima učenik doživljava zadovoljstvo, ispoljava aktivnost, radoznalost, originalnost, kreativnost i stvaralački rad. Sa nastavnikom komunicira po potrebi i u indirektnom je odnosu.

Međutim, moramo biti svjesni činjenice da ovakva komunikacija, interakcija i uspostavljeni odnos između neposrednih činilaca u nastavi može dovesti do lutanja učenika, baziranja na nebitno, potcjenjivanja ili precjenjivanja svojih mogućnosti, jednostrane primjene ovog sistema nastave, nedovoljne socijalizacije učenika i sl. Neophodno je da nastavnik u ovoj etapi individualizirane nastave, primjenom adekvatnih metoda i oblika, zajedno sa učenicima, parovima ili grupama, ostvari i treba biti u direktnom, nenametljivom, humanom, demokratskom, uzajamnom odnosu i međuodnosu. Ovakvim uspostavljenim odnosom i organizacijom rada nastavnik doprinosi lakšem usvajanju znanja, vrijednosti i sposobnosti kod učenika, razvijanju osobina kao što su: tolerancija, demokratičnost, sposobnost komuniciranja, brzog pronalaženja i rukovanja informacijama, adaptabilnost, fleksibilnost u prihvatanju promjena, savjesnost, kolektivizam, istrajnost u radu, postizanje i ostvarivanje ličnih i zajedničkih ciljeva i zadataka.

U *završnoj, verifikativnoj* etapi individualizirane nastave imamo direktan odnos između svih neposrednih činilaca nastave, učenika, nastavnika, nastavnih sadržaja i materijalno-tehničke osnove. U ovoj etapi učenici i nastavnici zajedno vrednuju, samovrednuju rezultate svog rada, ostvaruju grupnu interakciju, kritički se razmatraju i sagledavaju, odbacuju ili prihvataju prijedloge drugih učenika, parova ili grupa, korigiraju pogreške, predlažu nove prijedloge i rješenja, vrednuju rezultate i sl. Moramo napomenuti da isključiva monovalentna primjena u nastavnoj praksi ovog sistema nastave i njenih modaliteta može dovesti do nedovoljne socijalizacije ličnosti učenika, lutanja u radu, nerazvijenom samostalnom učenju i radu, zavisnosti slabih od naprednijih učenika.

4. ZAVRŠNI OSVRT

Sagledavanjem pozicije i uloge učenika, nastavnika, nastavnih sadržaja i materijalno-tehničke osnove, planiranja, pripremanja, realizacije i vrednovanja sadržajnih aktivnosti i rezultata u procesu nastave, načina ostvarenja komunikacije, radne atmosfere, stila učenja, poučavanja, upotrebe metoda i oblika rada, utvrdili smo da se primjenom sistema individualizirane nastave u odgojno-obrazovnom procesu apostrofiraju i razvijaju odnosi između učenika i nastavnika, koji nisu interakciona igra na relaciji dobitnik-gubitnik. Ko je u poziciji objekta uvijek je gubitnik, a u poziciji subjekta dobitnik. Sistem individualizirane nastave omogućava učenicima u dovoljnoj mjeri da slobodno, partnerski, kooperativno, ravnopravno i odgovorno učestvuju u predlaganju, selekciji i ostvarivanju najpovoljnijih varijanti nastavnog rada. O svim bitnim pitanjima odluke donosi zajedno nastavnik sa učenicima. Na ovaj način se afirmiraju i razvijaju istinski demokratski, saradnički, kooperativni, partnerski, ravnopravni, dobronamjerni, humani, fleksibilni, stimulativni, participirajući, povjerljivi i nenasilno-interakcijski odnosi između nastavnika i učenika, a samim tim sužava prostor za manipulaciju, subordinaciju, dominaciju, potčinjenost, lukavost, nepovjerenje i druga obilježja neadekvatnih odnosa između učenika i nastavnika. Na kraju moramo napomenuti da isključiva monovalentna primjena u nastavnoj praksi ovog sistema nastave može dovesti do određenih

negativnosti koje mogu utjecati na kvalitet i ishode nastavnog procesa, te ga je neophodno organizirati, kombinirati i primjenjivati sa drugim savremenim inovativnim sistemima nastave.

4. LITERATURA:

1. Branković, D., Ilić, M. (2003). Osnovi pedagogije. Banja Luka: Komesgrafika.
2. Jensen E. (2003). Super-nastava, nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje. Zagreb: Eduka.
3. Miljević S. (2003). Interaktivna nastava matematke. Banja Luka: Društvo pedagoga RS.
4. Pedagoški leksikon (1996). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
5. Pedagoški rječnik (1967). Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
6. Poljak V. (1977). Nastavni sistemi. Zagreb: Pedagoško-književni zbornik.
7. Stevanović, M. (1998). Didaktika. Tuzla: Izdavačko trgovinsko preduzeće RS.
8. Havelka N. (2000). Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.